

*Яна Володимирівна Сімутіна,
старший науковий співробітник
відділу проблем цивільного,
трудового та підприємницького права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ ТА ПРАВОВИХ НОРМ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Загально визнано юридичною наукою, що у механізмі правового регулювання певним чином взаємодіють різні явища правової дійсності (правові норми, правовідносини, юридичні факти тощо), які є його елементами та утворюють його структуру. Водночас характер зв'язків юридичних фактів з іншими елементами механізму правового регулювання, зокрема з нормами права, потребує окремого дослідження. У теорії та практиці правозастосування виникають питання щодо первинності, пріоритетності юридичних фактів і правових норм. Вивчення цієї проблеми, без сумніву, матиме свій вплив на деякі аспекти теорії та практики правового регулювання, застосування права, наприклад, конкретизації фактів при реалізації норми, меж індивідуального регулювання тощо.

Правові норми, в яких міститься загальна модель поведінки суб'єктів, є провідним елементом механізму правового регулювання та встановлюють загальні та обов'язкові правила поведінки учасників суспільних відносин, що знаходяться у сфері правового регулювання. Як зазначила Г. Бодерскова, у механізмі правового регулювання нормативна основа відіграє подвійну роль. З одного боку, вона є передумовою виникнення трудових правовідносин (поряд із юридичним фактом і трудовою правосуб'єктністю), а з другого — готує появу нових прав та обов'язків суб'єктів у процесі розвитку цих правовідносин [1, с. 7]. Так, виконання працівником трудової функції, передбаченої трудовим договором, є підставою для подальшого здійснення ним права на щорічну відпустку та обов'язку роботодавця її надати.

Норми права вміщуються у різних за юридичною силою нормативно-правових актах, не втрачаючи при цьому своєї загальнообов'язковості. Основоположний регулюючий вплив норми права на суспільні відносини полягає в тому, що вона визначає коло суб'єктів, на яких розповсюджується її дія; формулює обставини, коли ці суб'єкти керуються її приписами; розкриває зміст самого правила поведінки; встановлює заходи юридичної відповідальності за порушення вказаних правил.

Щодо норми права юридичний факт є зовнішнім явищем, необхідним для виникнення та подальшої трансформації правовідносин, внаслідок чого вказівки, які містяться у нормі на бажану або необхідну поведінку суб'єктів, реалізуються, приводяться у дію. У цьому, на думку О. Барінова, і полягає важлива роль юридичних фактів, перш за все, у динаміці трудових правовідносин [2, с. 77–78].

Отже, норма права не може сама, без юридичних фактів породити ті чи інші юридичні наслідки. Як зазначив О. Красавчиков, норма права не звертається до якоїсь конкретної особи (осіб). Її припис звернений до «всіх і кожного», чия поведінка підпадає під дію цієї норми. Хто з невизначеної маси суб'єктів стане учасником правовідносин, ще не відомо. Юридичні факти складаються переважно з дій визначених конкретних суб'єктів. Навіть у тих випадках, коли в ролі юридичного факту виступає юридична подія, останні також здійсню-

ють свій вплив або на особистість, або на предмети тощо визначених конкретних суб'єктів, інакше вони для права байдужі. Оскільки правовідносини можуть бути лише між конкретними особами, юридичні факти виступають у ролі об'єднуючої ланки між нормою права та суб'єктивними правами (обов'язками) конкретного суб'єкта. Норма права може бути застосована, а особи можуть виступати у ролі суб'єктів права лише тоді, коли у суспільному правовідношенні мають місце факти, визнані цією нормою юридичними [3, с. 27]

Крім того, зв'язок юридичного факту і норми права простежується, якщо звернутися до структури останньої. До певної міри юридичний факт — це і є норма. У класичному вигляді у структурі правової норми, що складається з гіпотези, диспозиції та санкції, юридичний факт, точніше його модель, займає місце у гіпотезі однієї чи декількох взаємопов'язаних юридичних норм. У практиці застосування правових норм встановлення юридичного факту збігається з встановленням гіпотези норми, однак між ними не можна ставити рівність, оскільки гіпотеза є одним зі структурних елементів норми права, а юридичний факт може закріплюватися у гіпотезах декількох правових норм.

Як слушно вказує Л. Солодовник, детальність опису юридичних фактів у нормах трудового права залежить від значущості конкретного об'єкта правової регламентації: використання вичерпно описаних юридичних фактів є доцільним при побудові норм, які регламентують вузлові місця відносин між працівником та роботодавцем; використання невичерпно описаних фактів допускається, коли законодавцем навмисно залишається простір для ініціативи сторін, у зв'язку з чим специфіка трудових відносин дає можливість широко використовувати юридичні факти, закріплені у процесі локального нормативного регулювання [4, с. 101].

Від того наскільки точно, чітко й повно у нормативно-правовому акті відображена соціальна ситуація та викладений зміст юридичного факту, залежить правильність застосування цього нормативного акта на практиці. Отже, у процесі правотворчості перед законодавцем стоїть завдання максимально повно і точно відобразити у нормативно-правових актах багатоманітність суспільного життя, у тому числі й за допомогою чіткого викладення юридичних фактів.

Однак інколи зв'язок юридичного факту і норми права є неповноцінним, що може проявлятися у дефекті самої норми або навіть її відсутності, а також у дефекті юридичного факту.

Дефект (з лат. *«defectus»*) — неповний, з вадою, з втратою [5, с. 434]. Щодо дефектів норми, то найпоширенішими з них є прогалина та колізія. Прогалиною в трудовому праві, на думку О. Ярошенка, є повна або часткова відсутність правового регулювання тієї сфери суспільних відносин, яка об'єктивно вимагає регламентації нормами трудового права України і не може нормально функціонувати без обов'язкових для виконання юридичних норм [6, с. 276]. Якщо при прогалинах правове регулювання певної сфери суспільних відносин, як правило, відсутнє, то при колізіях, навпаки, існує надлишок у правовому регулюванні. Як вказує О. Москалюк, колізії між нормами права виникають за наявності як мінімум двох правових норм, які врегульовують одні й ті самі суспільні відносини, що внаслідок розходження нормативних приписів за змістом обумовлюють потребу вибору лише однієї з них [7, с. 30].

На сьогодні у юридичній науці загальновизнано, що юридичний факт визнається дефектним у тих випадках, коли його ознаки не відповідають моделі, закріпленій у гіпотезі юридичної норми. Наприклад, при укладенні трудового договору сторони включають до нього умову про встановлення тривалості робочого часу, що перевищує максимальну норму робочого часу, передбачену трудовим законодавством. Це породжує дефект цього трудового договору як юридичного факту.

В. Ісаков вдало продемонстрував дефектність юридичних фактів на прикладі ситуацій, пов'язаних із переведенням працівників. Три групи ситуацій він виокремлює як основні: переведення на іншу роботу на тому ж підприємстві, в установі, організації; переведення на роботу на інше підприємство, в установу, організацію у цій же місцевості; переведення на ро-

боту в іншу місцевість. «Виходячи із змісту ч. 1 ст. 32 та ст. 33 КЗпП України, — зазначає вчений, — до них примикають декілька більш вузьких груп ситуацій (модифікацій): переведення працівника на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією; тимчасове переведення працівника на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором. Дефектними ситуаціями в даному випадку слід визнати переведення працівника на іншу роботу без його згоди та переведення працівника на іншу роботу при виникненні надзвичайних обставин без його згоди, якщо така робота протипоказана йому за станом здоров'я або строк переведення перевищує один місяць» [8, с. 118–119].

Вагоме теоретичне та практичне значення має виявлення й аналіз причин виникнення дефектів юридичних фактів. Це надасть змогу запобігти виникненню подібних дефектів у майбутньому та беззаперечно має позитивно відобразитися на правозастовній практиці. У науці існують різні погляди щодо виникнення дефектів юридичних фактів, найвагомішими з яких визнаються зміна юридичного значення та фальсифікація юридичних фактів. Оскільки суспільне життя не стоїть на місці, а відтак і факти не залишаються незмінними. Може змінитися громадська оцінка факту, його юридичне значення. Зміни у факті бувають і внутрішніми, прихованими. Вони можуть полягати у розходженнях між змістом факту та зовнішньою оболонкою його вираження. Наприклад, громадянин, який має диплом про спеціальну освіту, може з часом втратити необхідні знання та навички. Але юридичний факт (наявність спеціальної освіти) зовнішньо залишається без змін. Він зберігається, оскільки існує «зовнішня оболонка» — документ, диплом. «Плинність» соціальних фактів, здатність до їх внутрішньої трансформації має принципове значення. Вона повинна враховуватися при визначенні «конструкції» правового регулювання в тій чи іншій сфері відносин, у процесі кодифікації законодавства, у правозастосовній діяльності [9, с. 79]. Отже, у правовому регулюванні триваючих правовідносин, зокрема трудових, повинен передбачатися періодичний контроль за юридичними фактами, на яких ґрунтується надання прав і покладення обов'язків. Деякі форми такого контролю передбачені законодавством про працю, наприклад, періодична атестація працівників, яка має на меті перевірку знань та професійних якостей працівника, або переобрання на посаду тощо.

Ще однією з причин дефектності може бути фальсифікація юридичних фактів. При цьому розмежовуються два види фальсифікації. По-перше, це штучна фабрикація фактичних обставин, що імітують юридичні факти з метою досягнення отримання прав або звільнення від обов'язків (наприклад, імітація хвороби), і, по-друге, створення фіктивних доказів (фальшивих документів, довідок, речових доказів) про неіснуючі юридичні факти. Розрізняють також повну, часткову фальсифікацію юридичного факту і фальсифікацію одного з елементів фактичного складу [9, с. 80]. Незважаючи на те, що фальсифікація юридичних фактів є грубим порушенням, не завжди вона викликає належні наслідки. Зокрема, нині не передбачена відповідальність особи за надання, зокрема, при прийнятті на роботу фіктивних документів (характеристики, трудової книжки, диплому тощо).

Як вже зазначалося вище, істотне наукове та практичне значення має класифікація дефектних юридичних фактів та складів. Така класифікація сприятиме належній оцінці порушень у юридичних фактах та складах, правильному вирішенню дефектних ситуацій правозастосовними органами. Так, у загальній теорії права дефекти в юридичних фактах класифікуються залежно від їх юридичного значення та за ознакою виправлення останніх [8, с. 119]. Така класифікація цілком може бути застосована і для дефектів юридичних фактів у трудовому праві.

Залежно від юридичного значення дефектів виокремлюють такі різновиди: 1) неспроможність, коли соціальні факти лише імітують деякі юридично значущі обставини, хоча по суті не є ними. Факт, що юридично не відбувся, не може викликати правові наслідки (якщо він одночасно не є правопорушенням). Якщо ж позитивні правові наслідки помилково настали, вони підлягають повному та безумовному анулюванню; 2) недійсність, коли фактична

передумова виникає з істотними порушеннями, при яких неможливим є настання правових наслідків. Прикладом першої групи дефектів може бути ситуація, коли трудовий договір був укладений шляхом видання роботодавцем наказу про прийняття на роботу працівника, але працівник так і не приступив до виконання своїх трудових обов'язків. Щодо другого різновиду дефектів, то до них належать випадки визнання трудового договору недійсним, а саме, у разі укладення його з особами без дотримання вимог щодо граничного віку прийняття на роботу, або визнаними у встановленому порядку недієздатними тощо.

Неспроможність та недійсність факту близькі за юридичним значенням, але не тотожні. Для настання їх правових наслідків може бути передбачений різний процедурно-процесуальний порядок. Законодавство допускає в окремих випадках можливість виправлення недійсних фактичних передумов та надання їм юридичної сили. Щодо юридичних фактів і складів, які не відбулися, то вони за жодних умов не можуть бути визнані дійсними. Крім наведених вище неспроможності та недійсності, розмежовують також такий тип дефектності, як часткова дефектність, коли у фактичній передумові можна розмежувати «здорову» та дефектну частини. Цей тип дефектності пов'язаний, як правило, з процедурою встановлення юридичних фактів, їх документальним оформленням [8, с. 121]. Наприклад, невидання роботодавцем наказу про прийняття на роботу працівника без поважних причин у випадку наявності письмового трудового договору між сторонами, як правило, не спричиняє визнання юридичного факту укладення такого договору недійсним, а свідчить лише про дефектність факту, яка може бути в подальшому усунена.

За ознакою їх виправлення дефекти юридичних фактів можна поділити на: поправні (порушення, які можна виправити, відновивши повноцінність фактичної обставини). Прикладом поправного дефекту може бути, зокрема, пропуск строку. Так, відповідно до ч. 2 ст. 225 Кодексу законів про працю України (далі — КЗпП України) у разі пропуску з поважних причин установленого для звернення до комісії по трудових спорах строку вона може його поновити; частково поправні (такі порушення, які можна виправити лише у певному обсязі) та непоправні (коли дефекти неможливо виправити; наявність непоправного дефекту викликає частіше за все повну недійсність юридичного факту (фактичного складу)).

Очевидно, що дефекти можуть траплятися не тільки в юридичних фактах, а й в юридичних складах. У структурі юридичного складу дефекти розмежовують на порушення в елементах юридичного складу і порушення у способі зв'язку елементів юридичного складу. Серед порушень в елементах юридичного складу виділяють: дефектність елемента та наявність «зайвого» факту. Елемент складу може бути дефектним з різних причин. Наприклад, при укладенні трудового договору між працівником і роботодавцем — фізичною особою роботодавець повинен у тижневий строк з моменту фактичного допущення працівника до роботи зареєструвати укладений у письмовій формі трудовий договір у державній службі зайнятості за місцем свого проживання (ст. 24-1 КЗпП України). При недотриманні встановленої законом процедури реєстрації трудового договору дефектним стає весь юридичний склад.

Одним із порушень у структурі юридичного складу, як зазначалося вище, є включення «зайвого» елемента, тобто коли за наявності всіх елементів юридичного складу виявляється, що до складу включений «зайвий» елемент, який докорінно змінює його соціальну сутність та юридичне значення. Прикладом може бути юридична ситуація з незадовільним результатом випробування при прийнятті на роботу, коли розірвання трудового договору з працівником здійснюється роботодавцем на підставі ч. 2 ст. 28 КЗпП України. Цей юридичний склад може зазнати змін у разі появи такого «зайвого» елемента, як вагітність жінки, якій встановлено випробування при прийнятті на роботу, оскільки згідно з ч. 3 ст. 184 КЗпП України звільнення вагітних жінок за ініціативою роботодавця, крім випадків повної ліквідації підприємства, установи, організації не допускається. На думку Г. Чувакової, закріплений в законі обов'язок роботодавця працевлаштувати вагітних жінок, жінок, які мають дітей віком до трьох років та

одиноким матерів за наявності дитини віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда, є так званим «позитивним дефектом», соціальна роль якого полягає у наданні деяких переваг певним категоріям суб'єктів правовідносин [9, с. 77–78].

Таким чином, дефектність юридичного факту у трудовому праві можна визначити як невідповідність будь-якої ознаки, властивості чи характеристики реальної життєвої обставини (юридичного факту) вимогам норми трудового законодавства. При цьому слід визнати, що дефектом виступає сама невідповідність, а дефектність є характеристикою якості юридичного факту.

На підставі проведеного дослідження слід зробити такі висновки.

Взаємозв'язок юридичних фактів та правових норм у механізмі правового регулювання трудових правовідносин полягає у тому, що юридичний факт є структурним елементом правової норми та має регулятивні властивості за умови його ідентичності певним реально існуючим життєвим обставинам. Норми права та юридичні факти є необхідними передумовами трансформації суспільних відносин в інший якісний стан — правові відносини.

На підставі специфіки трудових відносин, яким притаманний, зокрема, тривалий та безперервний характер, норми трудового законодавства повинні бути спрямовані передусім на збереження правових наслідків, які випливають із дефектних юридичних фактів або складів із подальшим можливим виправленням дефектів. Така практика, на думку автора, в цілому сприятиме більшій стабільності суспільних відносин, врегульованих трудовим правом, а також більш надійному захисту прав та інтересів найманого працівника.

Список використаних джерел

1. Бодерскова Г. С. Юридические факты в процессе развития трудового правоотношения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Г. С. Бодерскова. — М., 1983. — 22 с.
2. Баринов О. В. Понятие и функции юридических фактов в трудовом праве / О. В. Баринов // Правоведение. — 1986. — № 5. — С. 76–80.
3. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. — М. : Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1958. — 182 с.
4. Солодовник Л. В. Юридичні факти у трудовому праві України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Л. В. Солодовник. — Х., 2004. — 206 с.
5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. — М. : Рус. яз., 1978. — Т. 1 : А–З. — 699 с.
6. Ярошенко О. М. Теоретичні та практичні проблеми джерел трудового права України : монографія / О. М. Ярошенко. — Х. : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. — 456 с.
7. Москалюк О. В. Подолання колізій між нормами права рівної юридичної сили : монографія / О. В. Москалюк. — К. : «ВД «Дакор», 2013. — 216 с.
8. Исаков В. Б. Юридические факты в советском праве / В. Б. Исаков. — М. : Юридическая литература, 1984. — 144 с.
9. Чувакова А. М. Юридические факты, фактические составы и их дефекты / А. М. Чувакова. — Одесса : Феникс, 2009. — 112 с.

Сімутіна Я. В. Взаємозв'язок юридичних фактів та правових норм у трудовому праві

Досліджується зв'язок юридичних фактів та правових норм у механізмі правового регулювання трудових відносин. Зроблено висновки, що і правові норми, і юридичні факти є необхідними передумовами виникнення трудових правовідносин. Висвітлюються основні проблеми дефектності зв'язку норма права — юридичний факт. Визначається поняття дефекту юридичного факту, причин, що призводять до їх виникнення у трудовому праві.

Ключові слова: правова норма, юридичний факт, трудові правовідносини, дефект.

Симутина Я. В. Взаимосвязь юридических фактов и правовых норм в трудовом праве

Исследуются связь юридических фактов и правовых норм в механизме правового регулирования трудовых отношений. Сделан вывод о том, что и правовые нормы и юридические факты являются

необходимыми предпосылками возникновения трудовых правоотношений. Освещены основные проблемы дефектности связи правовая норма — юридический факт. Дается определение понятию дефекта юридического факта и причин их возникновения в трудовом праве.

Ключевые слова: правовая норма, юридический факт, трудовые правоотношения, дефект.

Simutina Ia. Interconnection of legal facts and legal norms in the labor law

The relationship of legal facts and legal norms in the mechanism of legal regulation of labor relations is investigated. It is concluded, that the rule of law and the legal facts are prerequisites of labor relations. The basic problems of defects due legal norm — a legal fact are considered. A definition of the concept of defect legal fact and their causes in the labor law is given.

Key words: legal norm, legal fact, labor relations, defect.

УДК 347.211

*Олександр Васильович Стівнець,
старший викладач кафедри цивільного права,
заступник декана юридичного факультету з наукової роботи
Одеського національного морського університету,
кандидат філософських наук*

ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ АВТОРСЬКОГО ПРАВА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Наскільки інакше виглядав би рівень обізнаності людства сьогодні, якщо б не було «всесвітньої павутини»? Мабуть, незаперечним є той факт, що віртуальний простір став повсякденним засобом передачі інформації будь-якого характеру, доступним кожному, хто має персональний комп'ютер із підключенням до мережі Інтернет, або ж бере участь у «віртуальному житті» завдяки засобам супутникового зв'язку. Інтернет є «мережею мереж». Він містить майже всю існуючу загальнодоступну інформацію, накопичену людством. Кількість складових цієї всесвітньої інформаційної мережі та обсяги її даних постійно зростають, тому достатньо важко надати точну оцінку щодо їхньої кількості та якості.

Поряд із такими ознаками інформації, що циркулює у віртуальному просторі, як корисність, цінність, багатоманітність, доступність тощо, виникає чимало суперечливих питань, які обумовлені зазначеними ознаками та мають юридичну природу.

Перш за все наявна у віртуальному просторі інформація може підпадати під категорію об'єктів, що потенційно охороняються авторським правом: літературних, музичних та аудіо-візуальних творів, фотографій, ілюстрацій, картин, малюнків тощо. У свою чергу, оброблення і передача даних мережею та саме її функціонування відбувається завдяки іншому об'єкту авторсько-правової охорони — комп'ютерним програмам, а зберігання і пошук інформації часто здійснюється за допомогою електронних баз даних, які також можуть охоронятися авторським правом (так званим «копірайтом»).

Фіксація перелічених об'єктів авторсько-правової охорони в електронній формі та транс-кордонний характер Інтернету спрощують можливість порушення прав авторів та їхніх правонаступників. Збільшення ж обсягу авторських прав або введення складної процедури їх здійснення, натомість, невідворотно призвело б до обмеження прав користувачів Інтернету. Тому завданням сучасного авторського права є досягнення справедливого та життєздатного